

FAKULTET DRAMSKIH UMETNOSTI

Naučnom veću Fakulteta dramskih umetnosti

Izveštaj komisije za procenu i odbranu doktorske disertacije kandidata Dejana Petkovića pod nazivom *Epske komunikacijske strukture u dramama Aleksandra Popovića*

Naučno veće Fakulteta dramskih umetnosti formiralo je komisiju za procenu i odbranu doktorske disertacije kandidata Dejana Petkovića u sastavu: Svetozar Rapajić, profesor emeritus Fakulteta dramskih umetnosti u Beogradu, dr Ljiljana Pešikan Ljuštanović, redovni profesor Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, dr Nebojša Romčević, redovni profesor Fakulteta dramskih umetnosti u Beogradu (komentor), dr Marina Milivojević Mađarev, vanredni profesor Akademije umetnosti u Novom Sadu, dr Ksenija Radulović, vanredni profesor Fakulteta dramskih umetnosti u Beogradu (mentor). Komisija je pročitala rad i podnosi izveštaj o proceni.

BIOGRAFSKI PODACI KANDIDATA

Dejan Petković rođen je 1972. u Nišu. Diplomirao je kao student godine na Grupi za srpski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Nišu. Diplomski rad, “Aleksandar Popović i francuska dramska avangarda”, uvršten je u biblioteku najboljih diplomskih radova i objavljen u ediciji Fakulteta (ISBN 86-7379-048-4). Kandidat je radio na projektnom odeljenju Katedre za književnost Filozofskog fakulteta u Nišu. Kritičke i teorijske tekstove o pozorištu objavljuje od devedesetih godina u periodici i dnevnoj štampi, pretežno u časopisima “Gradina” i “Niški

analitičar”. Na niškom “KPGT” radiju uređivao je i vodio emisiju posvećenu pozorišnoj umetnosti.

Kandidat je autor više dramskih tekstova i scenarija za igrano-dokumentarne filmove (“Bitka na Čegru”, 2006 i “Crna zora”, 2007). Dobitnik je nagrade Niške art-fondacije za dramu “Via Doloris” (2007), zatim nagrade za najbolji dramski tekst na 5. Joakim-festu u Kragujevcu u predstavi „Odabrani i uništeni“, Narodnog pozorišta Niš (2008) i nagrade Radio Beograda za radio-dramu “Čudo na Bosforu” (2013).

Profesionalno se bavi komunikacijama, sertifikovan je za rad u oblasti odnosa sa medijima, a za potrebe menadžera i privrednika održao je seriju radionica i predavanja na temu javnog nastupa, verbalne i neverbalne komunikacije.

Kandidat je doktorand na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu na odseku Teorije dramskih umetnosti, medija i kulture. U časopisu “Scena” iz Novog Sada, broj 2/2018, kandidat je u članku „Poetika od sto petlji – o nekim postdramskim aspektima estetike Aleksandra Popovića“ (str.69-85) objavio deo istraživanja nastalih u procesu rada na doktorskoj disertaciji.

SADRŽAJ DISERTACIJE

Struktura

U formalno-strukturnom smislu, disertacija *Epske komunikacijske strukture u dramama Aleksandra Popovića* je koncipirana kao celina sačinjena iz šest osnovnih delova (sa određenim pod-celinama): uvodni deo u vidu određivanja metodologije u odnosu na predmet i ciljeve rada; drugi deo sa osnovnim teorijskim elementima koji obuhvata pitanje žanra i jezika; treći deo kao elaboracija komunikacijskih struktura u dramama i pojma epiziranja; četvrti, analitički deo koji obuhvata analizu četiri drame Aleksandra Popovića (1929-1996) kao četiri specifične studije slučaja (*Ljubinko i Desanka* (1964), *Čarapa od sto petlji* (1965), *Krmeći Kas* (1965), *Noćna frajla* (1989)), uključujući i razmatranje fenomena epizacije u kontekstu vremensko-prostornog deiksisisa; peti je statistički deo u vidu uporednog pregleda epskih komunikacijskih struktura na proširenom uzorku Popovićevih drama (*Kape dole* (1968), *Druga vrata levo* (1969), *Pala karta*

(1970)) i, konačno, zaključni deo u kojem se putem analize profila Popovićevih likova, te odnosa pojmovna postmoderno/postdramsko, dobijeni rezultati i zaključci prezentuju u vidu funkcija i mogućih značenja konstatovanih dijegetičkih pojava u dramama Aleksandra Popovića. (Disertacija sadrži i druge potrebne segmente odn. priloge.)

Teorijsko-metodološki okvir

U uvodnom poglavlju kandidat Dejan Petković definiše predmet rada, ciljeve istraživanja, hipotetički okvir teze, metodologiju i tehnike istraživanja, očekivane rezultate istraživanja, kao i strukturu rada sa pregledom teorijskih izvora.

Predmet istraživanja disertacije je epski (dijegetički) komunikacijski sistem ustanovljen na odabranom uzorku drama Aleksandra Popovića, koji po svojoj strukturi i funkcionalizaciji tehnika epizacije, figurira kao svojevrsna paradigma u okviru autorovog opusa. Osnovna hipoteza rada jeste da je konstatovanjem svih formalnih i strukturnih aspekata dijegeze, koji počivaju na odstupanju od tradicionalnih principa dramske naracije – utemeljenih u Aristotelovom oponašanju radnje (*mimesis praxeos*) – moguće dokazati saglasnost poetike Aleksandra Popovića sa aktuelnim pozorišno-dramskim teorijama, kao i strukturnu relaciju njegovih dela sa osobenostima postdramskog teatra. Primjenjena metodologija zasniva se na sekvencijalnoj analizi epskog komunikacijskog sistema, čijom specifičnom organizacijom, situacijski (jednoznačno) ili strukturno (granično), dolazi do uspostavljanja posredničkih komunikacijskih odnosa u Popovićevim komadima, odnosno narušavanja apsolutnosti drame. Osnovna teorijska uporišta istraživanja polaze od *principa* (tendencija) koji dovode do epizacijskih efekata, *kriterijuma* po kojima se ustanovljavaju, a potom i od repertoara *tehnika* epizacije koji iz njih proističe. Rad je u obzir uzeo postojeću klasifikaciju i funkcionalizaciju dijegetičkih tehnika po teoriji Manfreda Fistera (*Manfred Pfister*), koja se u slučaju Popovićevih farsi može dopuniti odn. proširiti. Posebna pažnja posvećena je funkcionisanju epskog komunikacijskog sistema u odnosu na prostorno-vremensku deiksu, zatim komparativnoj analizi rasprostiranja tehnika epizacije, kao i njihovim potencijalnim značenjima koja su rezultanta ukupnog delovanja dijegetičkih struktura na recipijenta. Cilj rada je da ukaže na one narativne postupke u okviru Popovićevog dramskog stvaralaštva, koji bi budućim istraživačima, ali i

pozorišnim praktičarima, ponudili novu interpretativnu ravan za dalja tumačenja jednog složenog rukopisa.

Pojava Aleksandra Popovića: farsa, jezik Popovićeve farse

Na osnovu postojeće historiografske i kritičke građe (Slobodan Selenić, Mirjana Miočinović, Radomir Putnik), Kandidat nastoji da definiše ulogu i mesto Aleksandra Popovića u savremenoj dramskoj i pozorišnoj produkciji i utvrdi kriterijume za jednu od mogućih klasifikacija stvaralačkih perioda u dramskom opusu Aleksandra Popovića. Doktorand se poziva na mišljenja Slobodana Selenića i Petra Marjanovića, za koje je osnovna karakteristika dramskog dela Aleksandra Popovića sadržana u raskidu sa aristotelovskim principima naracije i prepoznatljivo oskudnoj fabuli, što ga u izvesnoj meri dovodi u vezu sa brojnim evropskim dramatičarima koji stvaraju sredinom 20. veka. Kandidat zaključuje da raznorodno i tematski neujednačeno Popovićevo dramsko delo predstavlja svojevrsnu kritičku sublimaciju brojnih kolektivnih i društvenih protivurečnosti, koja u tematici seže od kritike karaktera i naravi, pa do osude čitavog društvenog i političkog sistema toga vremena. Autor naglašava nesputanu energičnost Popovića kao novog autora na tadašnjoj sceni, ali i izazove postavljene pred kritičku i društvenu javnost u suočavanju sa pojavom jednog neobičnog dramskog rukopisa. Kandidat izdvaja dve prepoznatljive konstante, a to su tragikomično-satirična farsa kao žanr, koja do kraja ostaje osnovni oblik Popovićevog dramskog izražavanja, kao i neobično zvučnu jezičku formulu, koja u osnovi predstavlja koloritni spoj različitih društvenih i funkcionalnih stilova. Određujući tako na samom početku pojmove žanra i jezičkog fenomena kao prepoznatljivih i ključnih obeležja neophodnih za uvod u analizu Popovićeve dramske građe, doktorand u narednim poglavljima čini širi teorijski osvrt na problematiku farse i njen istorijski razvoj do njenih savremenih oblika, vezujući za ovo poglavlje i problem jezičkog obrasca, koji je u delima Aleksandra Popovića prepoznatljiv i neodvojiv od prirode žanra. U završetku ovog poglavlja, primenjujući hronološko-biografski metod uz konstatovanje piščeve tendencije da vremenom učvršćuje fabulu i postupak naracije, kandidat vrši i klasifikaciju stvaralačkih faza Aleksandra Popovića.

Kandidat se teorijski osvrće i na problematiku žanra, stavljajući u centar interesovanja pojam farse kao istorijske pojave, neophodne u postupku travestiranja različitih komediografskih poruka Aleksandra Popovića. U skladu sa pojavom savremenih oblika farse, autor uvodi i pojam

tragikomičnog kao obavezne teorijske smernice u ustanovljavanju Popovićevog preovlađujućeg žanrovskog modela. Kandidat zaključuje da mnogobrojne teorijske rasprave na temu žanra komada kakav forsira Popović, bez obzira na istraživačku metodologiju nisu jedinstvene, Kandidat dalje naznačava grubost komike koju proizvodi farsa, koja se, bez ambicija da zadire dublje u psihologiju i društvene odnose, koristi živom lakrdijaškom igrom, u brzom izvođačkom ritmu, sa grotesknim prozorima i komičnim ubrzanjem likova na sceni. U pozadini ovakve igre i šaljivo-lakrdijaškog tona u izražavanju, često su se, kako kandidat navodi, nalazili prikriveni komentari političkih i društvenih prilika toga doba. I savremena farsa, zaključuje doktorand, zadržava svoje osnovno svojstvo da služi za travestiranje raznih poruka upućenih društvu i označavanje njegovih loših navika, običaja i mentaliteta.

U okviru iste celine, završni deo pripada komentaru o jeziku Popovićeve farse. Kandidat se služi postojećom teorijskom građom, posebno ističući važnost radova Mirjane Miočinović, ali najavljuje i drugačiji istraživački odnos prema jezičkim funkcijama u Popovićevim dramama, posebno u kontekstu postdramskih teorija. Kandidat ističe činjenicu da jezik jeste jedno od dominantnih obeležja komada Aleksandra Popovića, ali njegova dramska upotreba nadilazi primarni komunikacijski okvir i konvencionalne semantičke opsege. Ovakav pristup, smatra kandidat, moguć je samo putem analize epskih komunikacijskih struktura i polifonijskih retoričkih oblika koji su rezultat epizacije. Kandidat takođe konstatuje da su jezičke karakteristike dramskog diskursa u kojem likovi po pravilu teže individualnim načinima izražavanja oduvek predstavljale pojavu karakterističnu za žanr komedije, kao i da jezik komedije služi sporazumevanju likova koliko i zapletima nastalim na bazi jezičkih pometnji, nesporazuma, zamena identiteta i naglih obrta u dramskoj igri. To važi i za Aleksandra Popovića, koji uspeva da uvođenjem posebnog i prepoznatljivog pozorišno-dramskog diskursa, promoviše i svoje inovativne dramaturške oblike. Kandidat ocenjuje da je u pitanju “melanž” artificijelne stilizacije jezika i njegove spontane upotrebe zasnovane na metonimiji i eliptičnim formama slenga, koji vidljivo odstupaju od lingvističkih zakonomernosti, ali i važećih konvencija u pozorišno-dramskom izražavanju. Ovakav oblik jezičkog materijala, smatra kandidat, ne služi isključivo komunikaciji, već se često koristi kao sredstvo za “šifriranje”, u cilju zaodevanja smisla i to upotrebom arhaizama, neologizama i stilizovanog vokabulara iz raznih funkcionalnih oblasti. Kandidat se u ovome oslanja na stavove Mirjana Miočinović, po kojoj je Popovićev jezik poseban ne samo kao originalna funkcionalizacija jednog vida jezičke ekspresije, već kao načelo

koje korespondira sa kompozicionim načelima, stavljajući se u istu ravan sa ostalim dramaturškim postulatima. Ovo je pojava koju autor posebno ističe kada je u pitanju takozvana znakovna parataksa u postdramskom pozorištu po teoriji Hansa T. Lemana (*Hans Ties Lehmann*).

Jezik Popovićevih likova utiče i na radnju, zbog čega je, dalje, od primarne važnosti upravo istraživanje komunikacijskih struktura dramskih tekstova sa epskim tendencijama u njihovom središtu. Popovićev govorni materijal, kako navodi doktorand, predstavlja otvorenu igru sa označiteljskom praksom. U takvom sistemu označeno postaje drugorazredno u odnosu na sam znak – tj. način na koji se gradi dramski materijal postaje relevantniji od samog materijala.

Komunikacijske strukture u drami i pojam epiziranja

Poglavlje “Komunikacijske strukture u drami i pojam epiziranja” koje se u celini odnosi na fenomen epizacije i sve njene pojavne oblike, doktorand je koncipirao kao teorijsko razmatranje koje ide od opšteg ka pojedničnom, i koje je u najbitnijem bazirano na teoriji drame Manfreda Fistera. Kriterijum govora, odnosno dijaloški obrazac navodi se kao polazišna tačka, koja je temeljna pretpostavka izvođačkog, pozorišno-dramskog procesa i samoprezentovanja dramskih likova kroz govornu situaciju. Epizacija se posmatra kao konstantna pojava u razvoju dramske i pozorišne umetnosti, a koja je više tendencija nego model, više svojstvo nego strogo ustanovljena forma.

Doktorand navodi da svako odstupanje od dramske autonomije, koja se verbalno ili neverbalno realizuje na internom komunikacijskom nivou, predstavlja prodor epskih elemenata u strukturu drame, odnosno označava tendenciju epiziranja ili dijegeze, a to znači uspostavljanje posredničke funkcije u okviru dramske naracije. Upotrebom određenih narativnih formi, navodi kandidat, odnosno utvrđenog skupa tehnika epizacije, označava se prekid u prezentaciji dramske radnje, ona na taj način biva eksterno tumačena ili komentarisana, što ukazuje na latentno prisustvo autora. Kandidat potom dolazi do zaključka da je istorijski razvoj drame pokazao kako su idealne, odnosno apsolutne koncepcije bile samo povremeni naponi da se ustanovi konačna forma. Tendencije da se dostigne čista dramska forma, navodi kandidat, Peter Zondi naziva spasavanjem drame. Uprkos brojnim takvim pokušajima, navodi se dalje u disertaciji, od antičkih vremena do danas traje provokativna i dinamična dijalektička kongruencija dva temeljna narativna principa – mimezisa i dijegezisa.

U okviru ove celine figuriraju još dva poglavlja. Prvo se odnosi na epske tendencije, a drugo na repertoar tehnika epizacije koje će u analizi dramskih dela Aleksandra Popovića biti korišćen kao osnovno metodološko i analitičko uporište. U odeljku o epskim tendencijama, kandidat ističe važnost opštih načela koja se odnose na remećenje takozvane apsolutnosti drame i pojavu epizacije, a to je na prvom mestu odsustvo celovitosti, koje se odnosi na epizodno i fragmentarno strukturisanje dramske radnje, koja nije celovita, već predstavlja niz relativno samostalnih događaja, što je karakteristično za inicijalnu fazu u okviru Popovićevog opusa. Drugu tendenciju, a to je odsustvo koncentracije, doktorand vidi kao težnju da se epiziranje drame ostvaruje upotrebom obilja detalja u prezentaciju scenske stvarnosti ukazujući tako na mnogostrukost individualno-psiholoških, ali i društvenih uslovljenosti i odnosa. Ovo svojstvo prepoznatljivo je i kod Popovića (obilje sižejne građe, kompleksni odnosi među likovima i kumulativni jezički izraz kojim se oni služe). Ukidanje apsolutnosti predstavlja treću tendenciju, koja podrazumeva prisustvo posredujućeg komunikacijskog sistema na dramskom nivou, i to uvođenjem naracije i posredovnih tehnika na nivou dramske igre, forsiranjem zastoja ili prekida u dramskoj igri, uvođenje nehnoloških vremenskih aranžmana i prostornih diskontinuiteta – što je u posebnom poglavlju u vremensko-prostornoj deiksi u Popovićevim dramama, sagledano i na konkretnim primerima u disertaciji.

Kandidat u istraživački postupak uvodi i konkretne tehnike epske komunikacije. Kandidat se poziva na teoriju Manfreda Fistera, čiji će model klasifikovanja tehnika epizacije predstavljati i temelj istraživanja i koji polazi od verbalnih pretpostavki poruka, deleći ih na jezičke (verbalne) i izvanjezičke (neverbalne) komunikacijske strukture, kao i činjenicu da te strukture podrazumevaju delovanje likova koji mogu učestvovati u radnji, odnosno odsustvovati sa internog plana komunikacije. Posebnu grupu tehnika epiziranja, kandidat izdvaja u odnosu na pojavu epskog subjekta u onom sloju teksta koji nije vezan za delovanje likova, već je posledica autorovog delovanja, a to su autorski tekst, projekcije, natpisi, naslovljavanje scena, montaža i kolaž. Od tehnika koje karakterišu epiziranje likovima unutar dramske igre, doktorand navodi prolog, epilog i hor, odnosno song u brehtovskom smislu, govore *a parte* i *ad spectatores*, kao i čitav niz graničnih tehnika epizacije kao što su solilokvij, ekspozicijska priča i glasnikov izveštaj, koje su po pravilu monološke, kao i mešovite, monološko-dijaloške strukture, kao što su komentar, narativna replika, anahronizam, sentenca i refleksija. Posebnu grupu tehnika, navodi kandidat, čine tri karakteristične pojave vezane za dijalog i monolog, a to su monologizovanje

dijaloga i dijalogizovanje monologa, kao i polilog, odnosno fragmentarna dijaloška razmena. Kada je ovaj nivo dramske naracije u pitanju, doktorand uvodi dopunske kriterijume koji će omogućiti precizno i eksplicitno određenje granica epizacije u drami: situacije u kojima je epizirajući lik jasno distanciran u odnosu na radnju kad komentar upućuje izvana; kada je očigledno da ne postoji verodostojni adresat na primarnom dramskom nivou, već je poruka upućena recipijentu; kada je simptomatičan nivo apstraktnosti govorne situacije u kojoj se lik nalazi, odnosno kada nivo epiziranja raste sa stepenom apstraktnosti, liričnosti, literarnosti i refleksivnosti; i kada je problematična adekvatnost svesti lika, odnosno kada dolazi do prekoračenja stanja njegove svesti.

Studije slučaja

Centralni deo disertacije, koristeći svu prethodno definisanu metodologiju, na preko sto strana, analitički obrađuje četiri Popovićeve komada, kao četiri zasebne studije slučaja, reprezentativne po prisustvu epskog subjekta na različitim nivoima dramskog teksta. Nakon što je definisao narativne nivoe na kojima dolazi do uspostavljanja epskog komunikacijskog sistema – autorsko epiziranje, epiziranje likovima unutar i izvan dramske igre – kandidat primenjuje analitičko-deduktivni metod, koji polazi od prepoznavanja i obeležavanja epskog subjekta, pa do statističkog pregleda uporednih rezultata i razmatranja načina na koji u komadima Popovića funkcionišu epske komunikacijske strukture. Primenjujući pomenutu metodologiju i zadate kriterijume, doktorand u analizi epskog komunikacijskog sistema u komadima Aleksandra Popovića dolazi do statističkih rezultata, po kojima se komad *Ljubinko i Desanka* ističe prisustvom i uticajem autorskog epskog subjekta, ali i polifonih oblika dijalogizacije kao što je polilog, koji je dominantno sredstvo dijegeze i u komadu *Čarapa od sto petlji*. U okviru analize ovog komada, kandidat posebno naglašava ulogu komentara kao učestalog sredstva ometanja internodramskih odnosa, ali i songa, koji je uz autorsko epiziranje, dominantno dijegetičko sredstvo u komadima *Krmeći kas i Noćna frajla*. Kandidat napominje da se na primerima četiri odabrana komada iz opusa Aleksandra Popovića jasno vidi intencija autora da epizacijski efekat pojačava upravo na nivou na kome deluju likovi unutar dramske igre, koji uz upotrebu čitavog niza dijegetičkih tehnika ovaj nivo po potrebi napuštaju stvarajući kompleksne fikcionalne i metafikcionalne planove. Među najkarakterističnija sredstva uspostavljanja epskih komunikacija,

kako ističe doktorand, spadaju prelazni dijaloški oblici, kao što su monologizovani dijalog i dijalogizovani monolog. Ove diskurzivne postupke, od kojih su neki eksplicitne, a neki granične prirode, kandidat identifikuje kao prepoznatljive epizacijske postupke Aleksandra Popovića, koji vremenom, kroz komade nastajale u različitim vremenskim periodima, sve više dobijaju na značaju i zauzimaju značajan prostor kada je u pitanju uspostavljanje dijegetičkog sistema komunikacija.

Naredni deo u okviru iste tematske celine u disertaciji posvećeno je vremensko-prostornim obrascima u pomenutim komadima Aleksandra Popovića, sa posebnim akcentom na pojavu i funkcionisanje dijegeze, koja se ispoljava u slučajevima narušavanja vremenske hronologije događaja ili “zamagljivanja” scenskog prostora. Kandidat najpre daje opštu definiciju dramskog prostora, tumačeći njegovu semantiku na osnovu podele na planove scenskog prostora, odnosno scenske prezentacije mesta radnje, zatim prostora radnje, prostora drame i konačno prostora fikcije. Sličnu semantičku diferencijaciju kandidat čini i kada je u pitanju prezenatcija kategorije vremena, po kojoj razlikuje primarno dramsko vreme ili scensko vreme, zatim sekundarno ili vanskensko vreme i konačno, tercijarno dramsko vreme. Držeći se ove Fisterove klasifikacije u sistemu prezentacije vremensko-prostorne deikse, kandidat je nastojao da pokaže strukturnu povezanost deiksisu sa pojavom dijegeze, što je, kao i u prethodnom razmatranju, ilustrovao brojnim primerima na uzorku od četiri navedena komada, zaključujući da dramski prostor u ovim dramama gubi odlike metaforičnosti, preporučujući se kao metonimijski, a da se dramsko vreme udaljava se od fiktivnog ka realnom.

Kandidat zaključuje da na primerima odabranih drama ne postoji dosledno ostvarena „apsolutnost“ dramske komunikacije, odnosno da je identifikacija izvođača sa fiktivnim likom često ne samo nepotpuna, već se recipijent namerno dovodi u zabunu, tako što je prinuđen da sam prosuđuje o stepenu identifikacije glumca sa njegovim fiktivnim iskazom. Uspostavljanje posredničkog komunikacijskog okvira, kako se u radu navodi, najavljuje stvaranje dinamičnih odnosa konkretno-realnih i fikcionalnih elemenata dramske igre. Drugim rečima, u komadima Aleksandra Popovića koji su tema obrade, dolazi do konstantnog i sistematskog potiskivanja dramsko-mimetičkih u korist epskih načela na svim nivoima komunikacijskih struktura i čestom manipulacijom principa iluzivnosti. Kao što se sama igra oneobičava forsiranjem narativnih tehnika, čiji je krajnji efekat deziluzivan, tako se i u odnosu na prostorno-vremenske odnose

recipijentu ne prezentuje samo njihova fiktionalna struktura, već se otkriva i sam proces njihove prezentacije.

Uporedni pregled i analiza epskih komunikacijskih struktura

Svođeći analitički deo rada i statistički dobijene rezultate rasprostiranja tehnika dijegeze, u nameri da pruži kompletniju sliku ovog fenomena, kandidat uvodi poglavlje “Uporedni pregled i analiza epskih komunikacijskih struktura”, u kojem postojećem uzorku dodaje još tri Popovićeve drame nastajale u vremenskom kontinuitetu – *Kape dole, Druga vrata levo i Pala karta*. U ovom poglavlju doktorand pruža komparativni pregled zastupljenosti tehnika epizacije na uzorku od sedam odabranih komada, naglašavajući mogućnost proširenja Fisterove teorije u pravcu prelaznih dijaloških oblika, koji prema predočenoj uporednoj analizi dominiraju građom ovih Popovićevih dramskih dela. Po kandidatu, ovde spadaju takozvani koralni ili simultani oblici komunikacije među likovima u radnji, što dokazuje početnu tvrdnju da dominantna uloga u napuštanju internodramskih situacija pripada likovima verbalno uključenih u radnju, pa tek onda autorskom epskom subjektu.

Tabelarno-statistički komparativni prikaz participacije tehnika epizacije, vodi kandidata u pravcu sledećih zaključaka: da Fisterov repertoar tehnika epizacije, koji se uglavnom bazira na opšteistorijskim, a ređe konkretnim poetološko-dramskim modelima u ovakvim slučajevima podrazumeva obavezna proširenja i dopunska tumačenja; da se u pogledu učešća pojedinih tehnika epizacije na samom začelju nalaze tehnike koje su karakteristične za eksplicitno udaljavanje sa internog nivoa razmene, kao što su govor u stranu, *ex persona* i solilokvij; da anahronizmi, sentence i narativne replike, koje su po Fisteru tehnike graničnog epiziranja, tek u neznatnom ukupnom opsegu povećavaju udeo verbalne dijegeze likova u intersubjektivnoj sferi komunikacije, dok se oblici refleksivnog govora, a posebno komentara, preporučuju kao relativno učestalo, ali zato kompleksno sredstvo pomeranja dijegetičkih opsega dela; da statistički udeo autorskog subjekta u odnosu na ukupnu epsku građu ne odslikava suštinu funkcionalne participacije ovog narativnog sloja u formiranju složene mreže mimetičko-dijegetičkih odnosa; da statistički najveći, najfrekventniji i na opsege epskih komunikacijskih struktura u dramama Aleksandra Popovića najuticajniji narativni sloj teksta, pripada verbalnom udaljavanju sa interno-dramskog nivoa likova uključenih u radnju; da građom komada dominiraju kompleksne diskurzivne pojave, koje *per se* ne pripadaju Fisterovom registru

dijegetičkih tehnika, čiji je subjekt epskog posredovanja lik pripadajući radnji, a to su monologizovani dijalog, dijalogizovani monolog, a posebno polilog ili „razuđeno“ dijalogiziranje, simultano repliciranje i koralnost. Kandidat precizira da ove pojave, kao prelazne dijaloške, odnosno retoričko-diskurzivne forme komunikacijskih poremećaja, same po sebi ne utiču nužno na prekid ili narušavanje odnosa na intersubjektivnom nivou. Kod Popovića, međutim, s obzirom na prirodu dramske igre, pre svega ludički koncept podržan ekspresivnom lingvističkom formom, kao i specifičnim ustrojstvom vremensko-prostorne deikse, pomenute dijaloške varijante, navodi kandidat, predstavljaju integralni deo metafikcionalnog ili autotematskog nivoa dramske igre, te se u pogledu linearnosti i kauzalnosti dramske naracije nameću kao blokovski prekidi ili umetnute partiture, nezavisne od osnovne tematske linije, motivske građe ili određenog dramskog konteksta. Kao takve, precizira doktorand, one predstavljaju dijegetički fenomen *par excellence*, jer ih Popovićeви likovi realizuju isključivo putem zauzimanja određene distance u odnosu na osnovni sintagmatski tok, upotrebom refleksivnih retoričkih formi, naglašavanjem liričnosti u izražavanju, dok u takvom komunikacijskom kontekstu adresati prestaju da budu verodostojni, budući da se pri tom granice horizonta svesnosti likova pomeraju u pravcu njihovog tendencioznog prekoračenja.

Kandidat navodi indikativnu činjenicu da je na odabranom proširenom uzorku od sedam komada Aleksandra Popovića, ukupan zbir monologizovanih dijaloga i dijalogizovanih monologa približno jednak konačnom broju poliloški oblikovanih delova teksta, što govori o autorovom doslednom i sistematičnom forsiranju svih raspoloživih tehnika koje po Fisteru spadaju u divergentno kodiranje smisla dramskog teksta i naposljetku proishode u pomenute forme komunikacijskih poremećaja. Kada je u pitanju verbalno epiziranje likovima u komadima, zaključuje kandidat, duboko poremećena komunikacija među likovima ne upućuje samo na činjenicu da u dijaloškoj razmeni ne postoji ni minimalni kosenzus, već se logičkom i sonornom kakofonijom konstituiše poseban asocijativni plan formulacije smisla koji izlazi iz okvira formalnih odlika dramskog teksta. Po kandidatu, određeni sloj teksta svojom organizacijom se preporučuje i kao scenski tekst, koji se može tretirati u duhu estetike postdramskog. Kada je u pitanju autorsko epiziranje, ovaj vid dedramatizacije, ukazuje doktorand, spada u one dijegetičke strukture koje pisac vremenom dozira sve eksplicitnije, ali i sve doslednije, ustaljujući prisustvo autora na periferiji komunikacijskog sistema svog dramskog rukopisa. Kandidat konstatuje da je u početnoj fazi bilo evidentno ispitivanje najrazličitijih mogućnosti upotrebe autorskog teksta, a

da se kasnije njena upotreba ustalila i da pokazuje tendenciju kontinualnog rasta ka finalnoj autorovoj fazi stvaranja. Kvantitativni rezultati dobijeni analizom verbalne epizacije likova uključenih u radnju, ali i učešće autorskog subjekta, za kandidata predstavljaju osnovu za definisanje dramske poetike Aleksandra Popovića i izvođenje finalnih zaključaka. U sumiranju ovih rezultata kandidat se služi hijerarhijskim prikazom tehnika epizacije, koji ilustrativno predočava raspon i frekventnost epskih komunikacijskih struktura u odabranim Popovićevim dramskim komadima.

Zaključna razmatranja disertacije

U okviru zaključnih razmatranja doktorand posvećuje pažnju načinu na koji verbalno i neverbalno dolazi do samoprezentacije likova Popovićevih drama. Iz prethodnih razmatranja, kandidat dolazi do zaključka o funkciji dramskog jezika koja nadilazi lingvističke okvire, stvarajući nezavisne asocijativne i sonorno-zvučne planove formulacije smisla, što automatski podrazumeva i sasvim specifičan status likova Popovićevih farsi, koji u svom aktivizmu prelaze put od dramskih aktera do narativno raspoloženih izvođača na sceni, koji mogu biti reflektivno emocionalno orijentisani ili pak distancirani komentatori scenske radnje. Kandidat zaključuje da Popovićeви likovi predstavljaju derivate čiju logiku delovanja treba potražiti u tački preseka mnogostrukih uticaja – istorijskih, socijalnih, ideoloških, običajnih, folklornih, a najzad i literarno-pozorišnih. Popovićev dramski lik, navodi doktorand, predstavlja apoteozu otuđenog čoveka, čija glomazna retorika i logorejičnost potiče upravo iz njegove duboke usamljenosti i nesavladivog egzistencijalnog raskoraka između unutrašnjeg bića i spoljne stvarnosti koja postoji da bi to isto biće negirala na svim nivoima postojanja, a samim tim izlagala epohalnim izazovima i dovodila u situacije u kojima govor usamljenog pojedinca ima istu težinu i vrednost kao koralno oglašavanje gomile. Upravo iz ovog razloga, navodi kandidat, prava suština brojnih solilokvija ili koralnog vida dramskog govora jeste monološka, kao što su i statistički podaci pokazali. U tom smislu, navodi se dalje, Popovićev lik predstavlja reflektivno-koralnu pojavu sa viškom supstance koja konačno ne doprinosi izgradnji, već razaranju njegovog primarnog identiteta, on teži krajnjim horizontima svojih zadataki u dramskim okvirima, karakteriše ga upadljivi manjak ili upadljivi višak perspektive usmerene mahom ka prošlosti. Lik više nije pokretač radnje, temelj fabule i prenosilac identifikacije, već u Popovićevom slučaju postaje

suprotnost svim nabrojanim elementima drame u aristotelovskim okvirima. Kandidat zaključuje da se u procesu karakterizacije likovi prezentuju dvostruko - kao likovi u komadu, ali i kao glumci-izvođači koji se upotrebom niza dijegetičkih tehnika poigravaju pažnjom i percepcijom krajnjeg adresata. U analizi likova, njihove participacije u sistemu epiziranja i definisanju prelaznih dijaloško-diskurzivnih formi kao izvora epskog potencijala, kandidat se služi dramskim teorijama Žan Pjer Sarazaka, Patris Pavis i Hansa T. Lemana.

Kandidat zaključke svodi i u odeljku pod nazivom "Postmoderno ili postdramsko", preispitujući teorijski odnos između ova dva neologizma i to u svetlu čitavog niza postupaka koje Popović koristi u svom dramaturškom radu, a koji vode ka dehijerarhizaciji pozorišno-dramskog znakovnog sistema i dekonstrukciji paradigme utemeljene u aristotelovskoj trijadi drama-radnja-podražavanje. Doktorand naglašava da se u postmodernoj ili postdramskoj fazi razvoja pozorišne umetnosti, prodor epskih struktura ne tretira više kao kriza drame, niti da su novi dramski momenti „pokušaji spasavanja“ pozorišta i drame, već je reč o fenomenu strukturne kongruencije dva dijalektički oprečna narativna principa. Ovo stanovište kandidat posebno naglašava kada je u pitanju dramski rukopis Aleksandra Popovića. Imajući u vidu osnovne smernice koje Lemanu služe u interpretaciji postdramskih poetičkih postulata, kandidat konstatuje niz osobenosti Popovićevog dramskog prosedea koje otvoreno referiraju ka postdramskim teorijama, a koje se u najbitnijem tiču sledećeg: auditivna semiotika, odnosno muzikalizacija govornog čina nije nužno podređena lingvističkoj ravni, već se u određenim dijaloškim formama nameće kao dominantan dramsko-pozorišni znak; eksplikacija priče često pokazuje montažno-kolažni karakter, te se u brojnim slučajevima prekida linearnosti izlaganja može govoriti o optativnoj, to jest, pogodbenoj prirodi naracije; lik je takođe kolaž različitih uticaja i kao takav izmiče psihologizaciji, krećući se ka modelu "pojave"; priroda kolažiranog jezika analogna je kolažnoj koncepciji lika i rezultat je eklekticizma funkcionalnih stilova, socijalnih kategorija govora i idiolekta; strukturna i kompoziciona načela imaju prevagu u odnosu na sadržinu; primetno je odsustvo tradicionalnog dramskog sižea; evidentan je raskorak između igre i govora jer jezik više nije pouzdan označitelj; aristotelovsku dramsku radnju Popović supstituiše pozorišnom igrom u strogim granicama scene, to jest same igre, što znači da se u većini njegovih dramskih ostvarenja ne radi o mimetičkim dramskim prostorima; dramski prostor gubi svojstva metaforičnosti.

U odeljku koji predstavlja finalni zaključak, kandidat razmatra funkcije epskih komunikacijskih struktura u dramama Aleksandra Popovića, kao i njihova moguća potencijalna značenja. Konačni dijegetički efekat poliloga nesvodiv je na samo jednu dimenziju, odnosno jedan epizacijski aspekt. Njegova funkcija, navodi se dalje, nije usmerena jedino ka uvećanju zaliha informacija koje su adresovane na krajnjeg recipijenta, već su u pitanju procesi višestrukog pojačavanja efekata kojima se prekida sistem odnosa na internodramskom nivou. U jednom takvom komunikacijskom procesu, navodi kandidat, likovi se pozicioniraju kao tačke gledišta, odnosno kao interpretativni subjekti za problematizovanje čitavog registra egzistencijalnih, ideoloških, pa i filozofskih poruka. Odabrani uzorak Popovićevih komada prepoznatljiv je upravo po tendenciji da teži gotovo romanesknim proširenjima, koja se za doktoranda kroz čitav dramski narativ rasprostiru mozaički nepravilno, ali sa nedvosmislenim ambicijama – da se dijaloška komunikacija, kao temeljni modus dramskog iskazivanja, preuredi u pravcu usamljeničkog polifonijskog diskursa. Ove epske partiture, navodi se, predstavljaju opšti komentar drame, ali su i aluzija na svet gledaoca, koji sliku svojih vrlina i mana pronalazi upravo u pozorištu. Svet realnosti i svet prikazanog pokazuju suštinsku reverzibilnost, što je signalizirano u gotovo svim obrađenim Popovićevim komadima. Kandidat u zaključku ističe multiperspektivnost likova i polifoni komunikacijski obrazac kojim se oni služe, kao mogućnost za intertekstualno sagledavanje Popovićevih drama, to jest, unutrašnje povezivanje različitih komentara u jednu semantički nezavisnu ali zaokruženu epsku celinu, čime se dokazuje konačna kongruencija pojmova mimeza-dijegeza, a sam autor određuje ne više kao epski, već kao “rapsodijski” subjekt, koji u sebi objedinjuje principe dramskog, epskog i lirskog.

OSTVAREN NAUČNI DOPRINOS

Opus Aleksandra Popovića je stilski i idejno izuzetno heterogen. Brojni su pokušaji da se detektuju konstante Popovićevih drama, a ostvarivani su prevashodno u oblasti analize jezika

Kandidat Dejan Petković je Popovićevim dramama prišao iz ugla scenske prezentacije i vizure dihotomije mimezisa i dijegezisa. Ovaj pristup omogućio je spoznaju avangardnosti Popovićeve dramaturgije, ciljeve i načine formalnih dramaturških tehnika (citati, parafraze, rušenje iluzije, teatralizacije, otuđenje).

Petkovićev rad je na izvestan način objedinio radove koji su se bavili Popovićevom dramom i postupkom rekontekstualizacije dao im puni značaj i smisao.

Petković je uspeo da prepozna upotrebu epskih tehnika kao osnovno poetološko sredstvo, a postupak dekonstrukcije teatarskog ugovora kao samu suštinu Popovićeve drame. Na raj način, sada razumemo koliko je Popović bio ispred svog, pa i našeg vremena, koristeći postupke koje danas nazivamo postdramskim.

Analizirajući prostor i likove u Popovićevim dramama, sredstva karakterizacije, upotrebu jezika, Petković je uspeo da dokaže da postoji ključ koji otključava celinu Popovićevog rukopisa, a za koji u trenutku nastajanja njegovih drama nije postojala adekvatna filozofska ili teorijska osnova, te su razmišljanja i kritike često bile neadekvatne/delom nepravedne upravo iz instinktivnog odbijanja promena koje je Popović nagoveštavao: rastakanje realističke fakture i nedvosmislena ideološka orijentacija.

Naučni doprinos ovoga rada je i u tome što revalorizuje rane Popovićeve drame u kontekstu jugoslovenske i srpske drame. Naime, eluzivnost rukopisa, odsustvo eksplicitnog poetološkog Popovićevog stava, izazivalo je izvesnu zbunjenost u recepciji. Čak ni sam Popović često nije uspevao da artikulise svoje namere, iako ih je intuitivno konsekventno sprovodio.

Svemu ovome treba dodati i obogaćivanje metodološkog pristupa, suzbijanje impresionizma kao postupka, stvaranje teorijskog aparata kojim se dramsko delo može naučno posmatrati ne kao književni, već teatarski fenomen.

ZAKLJUČAK KOMISIJE

Komisija jednoglasno zaključuje da je doktorska disertacija *Epske komunikacijske strukture u dramama Aleksandra Popovića* kandidata Dejana Petkovića teorijski relevantno osmišljena, realizovana na osnovu adekvatnog i sveobuhvatnog izbora teorijske literature iz odgovarajućih oblasti, kao i primerenih metoda istraživanja, te da je sistematično i pregledno elaborirana, a na osnovu pažljivo formulisanih početnih hipoteza. Fokus Petkovićevog istraživanja inovativnog je karaktera, a s obzirom na to da epske komunikacijske strukture u ranijem periodu nisu bile u središtu teorijske artikulacije dramskog opusa Aleksandra Popovića.

Centralni predmet analize (studiju slučaja) predstavljaju četiri odabrana komada koja su reprezentativna pre svega po kvantitetu dijegetičkog (epskog) potencijala, prisutnog na svim narativnim nivoima dramskog teksta, kao i po načinu na koji je repertoar tehnika epizacije funkcionalizovan u postupku građenja komada: *Ljubinko i Desanka* (1964), *Čarapa od sto petlji* (1965), *Krmeći kas* (1965) i *Noćna frajla* (1989). Na nivou proširenog uzorka, istraživanje uzima u obzir i dijegetički materijal iz komada *Kape dole* (1968), *Druga vrata levo* (1969) i *Pala karta* (1970). Istraživanje epskog komunikacijskog sistema kao svojevrsne paradigme koja funkcioniše u opusu Popovića, autor bazira, u prvom redu, na komunikacijskom modelu Manfreda Fistera koji se zasniva na kriterijumu govora i dijaloškom obrascu. Pored Fistera, autor istraživanje zasniva i na savremenim teorijama koje problematizuju odnos mimeze i dijegeze, poput onih u radovima Petera Zondija, Žan Pjera Sarazaka i Patrisa Pavis. Imajući u vidu i kontekstualizovanje mesta i uloge Popovića u okviru srpske i jugoslovenske drame, autor uzima u obzir radove relevantnih domaćih teatrologa poput Mirjane Miočinović, Slobodana Selenića i drugih, dok u analizi postdramskih tendencija pomenutog opusa koristi studiju Hans Tis Lemana, kao i drugih relevantnih savremenih teoretičara.

U okviru minuciozne i sveobuhvatne analize kandidat pokazuje da u odabranim delima Aleksandra Popovića, dolazi do konstantnog i sistematskog potiskivanja dramsko-mimetičkih u korist epskih načela na svim nivoima komunikacijskih struktura. Autor, takođe, ističe mogućnost proširenja Fisterove postavke u smislu prelaznih dijaloških oblika, koji dominiraju građom ovih Popovićevih dramskih dela. Autor, dalje, ukazuje da funkcija dramskog jezika nadilazi lingvističke okvire, što rezultira i specifičnim statusom likova Popovićevih farsi, u rasponu od dramskih aktera do narativno raspoloženih izvođača na sceni, a koji mogu biti emocionalno orijentisani ili distancirani komentatori scenske radnje. Kao što analiza pokazuje, dramski prostor u ovim delima gubi odlike metaforičnosti, preporučujući se kao metonimijski, a dramsko vreme udaljava se od fiktivnog ka realnom. Kandidat, takođe, konstatuje niz osobenosti Popovićevog dramskog prosedea koje otvoreno referiraju ka postdramskim teorijama, kao npr: auditivna semiotika; raskorak između igre i govora; pozorišna igra naspram aristotelovske dramske radnje, itd. – U skladu s navedenim treba istaći da precizno elaborirani i statistički analizirani uvidi iz disertacije predstavljaju inovativan i značajan doprinos izučavanju dela Popovića, ali i pružaju novu interpretacijsku osnovu za buduća istraživanja jednog od najskompleksnijih dramskih opusa srpske književnosti.

Na osnovu prikazanih segmenata disertacije - opšte postavke, analitičkog dela i rezultata istraživanja, Komisija smatra da je Kandidat pokazao sposobnost za samostalno bavljenje naučno-teorijskim radom, zasnovanim na visokim akademskim standardima. Stoga Komisija pozitivno ocenjuje disertaciju *Epske komunikacijske strukture u dramama Aleksandra Popovića* kandidata Dejana Petkovića i sa zadovoljstvom predlaže Naučnom veću FDU da prihvati referat i donese odluku o pokretanju procedure za javnu odbranu doktorske disertacije.

Mesto i datum

Beograd, 17. 12. 2019.

Potpisi članova komisije

Svetozar Rapajić, profesor emeritus

Fakultet dramskih umetnosti

Dr Ljiljana Pešikan Ljuštanović, red. prof.

Filozofski fakultet, Novi Sad

Dr Nebojša Romčević, red. prof. (komentor)

Fakultet dramskih umetnosti

Dr Marina Milivojević Mađarev, vanr. prof.

Akademija umetnosti, Novi Sad

Dr Ksenija Radulović, vanr. prof. (mentor)

Fakultet dramskih umetnosti

